

На новий шлях.

*Οὐ γὰρ ἔστι, περὶ τοῦ θεοιέρου
ἄνθρωπος ἄν βουλευσάιτο, ἢ περὶ παιδείας
καὶ τῶν αὐτοῦ καὶ τῶν οἰκείων. Πλάτων,
Θεάγης. 122. В.*

Було се в році 190*.

Воднім із наших провінціональних місточок докінчувано будову призначену на гімназію з українським язиком викладовим. Мов із під землі виростали нові мури, вже на верху всьміхала ся китиця осінних цвітів, а під нею транспаран із радісним окликом: „Wiwat! niech żyje komitet budowy! Wdzięczni robotnicy!“ умаєний сосниною і хоруговками, очевидно перед усім червоно-білими, а відтак чорно-жовтими — а все те вказувало, що будова вже на укінченю і незабаром буде віддана до ужитку.

Гордо пишати меть ся нова будівля на своїх певних, тривких основах і хоч молоденька, певно сповинить добре свою задачу, бож не стояти їй самітно і безрадно, вона-ж прикрита „спільним дахом“ і обгорнена опікунчими крилами своєї старшої, досвідченої посестри...

А там посеред тих мурів навчати меть ся усякого добра одинока надія і розрада нашого народу — наша молодіж; а ся її наука плистиме давним певним руслом, по інструкціям німецького міністерства у Відні — а звісно, Німці дуже вчені — та під проводом польської шкільної, краєвої ради у Львові — що так умілою і дбалою рукою держить керму публичного виховання в нашому краю...

І розпливуть ся животворні струї правдивої науки по цілому сьому краю нашої великої України і мов гриби по дощі повиро-

стають у нас тверді характери, люди незломної волі, культурних переконань і широких поглядів, невтомимі робітники на народній ниві і здорові та завзятуші борці за правду і щастє нашого українського люду...

Сповитий такими мріями вертав я із урочистого посвячення згаданого будинку, аж майже інстинктивно пристанув коло виставового вікна тутешньої книгарні і в тій же хвилі впадає мені за першим поглядом під очи мала книжочка: „Як повинні виглядати наші школи середні“.*)

Сей наголовок видав ся мені в сю пору незвичайно дивний. Як повинні виглядати наші школи середні? А вже ж так як виглядають — будинок просторий з касарняним виглядом, ученики в гарних мундурах, добре вимуштрувані, та вважливі на кожне слово і на кожний рух учителя, учителі суворі, неприступні, з олімпійським спокоєм, з клясичними виміченими рухами і докладно обчисленими словами, добре вправлені в поправляванню задач і з годинником у руці переробляючі приписаний матеріал — до того 8 годин на тиждень латини, 5 греки, трохи руського і німецького, польського, релігії, історії, географії, математики, фізики, наук природничих, а ще менше рисунків, співу, гімнастики або борони Боже французького — але перед усім вичерпанє материялу, вписуванє нот до катальогів і відповідно пропорціональне число подаваних на конференцію — ось і ціла рецепта на добрий вигляд середньої школи — і на виховуванє молодіжи

Та в згаданій книжочці пишеть ся, що гімназії потребують реформи. — Може бути! але се для нас не новина. Ми-ж усі добре знаємо, що справа реформи гімназій належить тепер до найпопулярійших питань нашого часу — багато пишеть ся, а ще більше говорить ся про сю справу — найбільші вчені ведуть розсліди і ставляють проєкти, а спеціальні анкети по всіх культурнійших краях ломлять собі голови над сим питанням — та через те все справа не прояснюєть ся, а навпаки чим раз то більше затемнюєть ся і комплікуєть ся.

Тай не диво! Справа вихованя молодіжи надто важна, щоби над нею можна перейти до дневного порядку. Таж уже старий Платон мав сказати, що „нема нічого більш сьвятого, над чим

*) Calczyński, „Jak powinno wyglądać nasze szkoły średnie“.

чоловік міг би радити, як справа виховування дітей“;*) а про те й ми зважимося над сею справою трохи застановити ся. Коли почуємо слова: „реформа гімназій“, то сей час приходять нам на думку т. зв. класики і реалісти, два ворожі собі табори, два противні погляди в тій справі. Звісна річ, що в гімназійній науці найбільше часу і старання з’уживається на вивчування латини і греки — ціле теперішнє виховане гімназіяльне оперте на тім, а що обі ті згадані мови називають ся класичними, тому і таке виховане зовуть ся класичним.

Прихильники сього класичного виховання впевняють сьвято, що такий „класичний“ спосіб виховування доростаючої молодіжи найліпший тому, що, по перше, воно приносить молодіжи матеріальну користь; хто вчив ся латини, греки, кажуть вона, розуміє і відповідно вміє ужити ту тьму-тьменну слів, висловів і зворотів узятих або утворених із латинської і грецької мови, що їх так часто тепер уживається в щоденному життю; молодіж, вихована „класично“, одержує тим полекшу в дальших університетських студиях, бож там приходиться ся не раз читати твори писані колись, або і тепер у латинській або грецькій мові, а в кінці студії класичних мов дають багатьом людям можливість удержування при життю себе і свої рідні, через те, що держава потребує для своїх гімназій багато учителів для навчання латинської і грецької мови; по друге, виховане класичне подає безчисленні користи моральні: воно ублагороднює нашого духа, а відриваючи його від матеріальної буденщини, пориває на високости ідеалу, краси, правди й добра, бож кладе нам за взір народи ідеальні, класичні, що хоч на жаль давно вже загинули, а всеж таки, як казав Гете, „удались Творцєви ліпше від нинішньої суспільности“; по третє — і се найважійше — класичне виховане молодого покоління просто конечно з оглядів чисто культурних; нема сумніву, що ціла наша нинішня культура і цивілізація ґрунтується на культурі і цивілізації Римлян і Греків і єсть прямо вислідком дальшого їх розвитку; коли-б проте ми докладно не зазнайомили молодіж із мовою, життям, звичаями і цілою культурою тих класичних народів, то через те ціле дальше її виховане і образоване не мало-б природної своєї підстави; а що наша молодіж призначена удержувати і розвивати дальше цілий культурний і цивілізаційний добуток одідичений по

*) *Πλάτων, Θεάγης. 122. В.*

нас і наших предках, то коли ми її не виховаємо на класичних основах, ціла наша теперішня культура і цивілізація упаде, настануть часи варварів і бідна людськість буде примушена розпочинати всю працю на ново. На довершення сього нещастя прилучить ся до того ще й загальне отупіння і обниження сили і справності ума у сього „некласичного“ покоління, бо як запевнюють міродайні сторонники класицизму, наочуване латини і греки так гімнастикує і вироблює ум, що він стає здібним до розуміння і докладного розуміння найрізнішших тонкостей логічного думання в усіх напрямках, а ненастання добирає відповідних слів і висловів рідної мови до латинського або грецького тексту має по їх думці приучувати учеників до докладного розуміння чужих думок та до пошани і виробності зглядом відмінних поглядів, і тим то виростають вони на спокійних, вироблених, статочних горожан, добрих і вірних синів своєї держави.

З тих отже причин прихильники класичного виховання жадають, аби по гімназіях наочуване латини і греки не лиш задержати, але ще й розширити і поглибити.*)

Але класичне виховуване гімназіальної молодіжи має також дуже багато ворогів. Сї противники його, т. зв. реалісти кажуть, що наочуване латини і греки передовсім не подає молодіжи майже ніякої користі матеріальної.

Не той образований, кажуть вони, хто знає, що назва „телектроскоп“ походить від грецьких слів τέλος, ἑλέκτρον і σκοπεῖν та що indic. perfecti від σκοπεῖν єсть ἐσκόπεσθαι але той, що знає добре основи електрики і оптики та при тім розуміє добре будову того приладу, що його охрестили такою дивовижною назвою; не те корисно знати, що назва нововинайденного предмету до чищення зубів крассодонт утворена з латинського crassus і грецького ὀδόντς, але те, з чого той предмет виробляється та чи він не має яких складових частин шкідливих людському здоров'ю; — не про те в кінці ходить, аби абітурієнт знав, від чого походять слова автономія або конституція, але про те, щоб він знав добре основи автономії, конституції та горожанських прав. Рівнож не потребує молодіж знання латинської і грецької мови до своїх дальших студій, бо потрібні підручники коли-б іще й були які писані по латинськи

*) Verhandlungen der 42 Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner zu Wien vom 24—27 Mai 1893. Leipzig 1894.

і грецьки, не лиш можна, але й повинні вже давно перевестись на живу мову; а коли-б кому забаглося у спеціальних строго-наукових цілях читати писання старинних клясиків, той най приватно старається ся набути відповідного знання — тим більше, що таких, що до спеціальних студій потребують доконче знання латинської і грецької мови, єсть, як вказує статистика, ледви 5% усіх гімназійальних абітурієнтів і для них то 95% иньших мучить ся 8 літ виучуванем тої мертвеччини, якої ніколи не будуть потребувати в своєму житю.

І супротив сього твердження, що начуване язиків клясичних впливає ублагородняючо і уморальняючо на молодіж, підносять реалісти також тяжкі заміти. Наука доказала достаточо, кажуть вони, що етика і мораль не все незмінні і постійні, вони підлягають також загальному праву природи, природного розвою — еволюції, а проте кождий вік і кождий народ мав і має свою питому відмінну етику, що зі зміною часу й обставин безнастанно змінюється — поліпшається. Обставини, що серед них жили старинні Греки і Римляне, були зовсім иньші і далеко менше зложені від нинішніх, а протеж і етика і мораль тих народів проста і наївна не придається до нічого сучасним людям; вона не може ніяк ублагороднити їхнього духа, а лиш хіба відірвати від сучасної культурної буденщини.

А ся „матеріальна“ буденщина, вона має свої ідеали вольности всіх народів, свободи всіх людей, щастя і добробуту працюючих мас, пізнання всіх явищ природи і правди ствердженої строго-науковими дослідями — ідеали незвісні старинним Грекам і Римлянам тому, що вони стояли на низшій степені розвою, як нинішні культурні народи. І як раз ся обставина, що наша сучасна культура і цивілізация опирається на греко-римській і єсть дальшим її розвоєм, вказує найліпше, що ся клясична культура зі своїми дитинячими ідеалами може мати для нас лиш історичну або й архівальну вартість; бо коли-б треба було доконче, щоб ми в цілі природного умислового розвою опирали своє виховане на греко-римській культурі, то природа би подбала вже про се, щоб кожда людська одиниця завчасу переходила в своєму розвою стадію умового розвою Греків і Римлян — так як переходить стан розвою сотворінь одноклітинних, мязунів, риб, земноводних ящурів, малп і первісних людей.

З тоїж самої причини, що Греки і Римляне стояли на низ-
 шім степені умового розвою як сучасні культурні народи, не може
 научуване їхньої мови впливати так дуже значно на розвій ума
 нашої молодіжи, на всякий спосіб не більше, як научуване иньших
 чужих мов, хоч би і сучасних. Колиж сторонники класицизму кажуть,
 що виховуване тої жертвеччини через вісім літ приучує нашу мо-
 лодіж до пошани і виrozumілости зглядом відмінних поглядів, а через
 те виховує їх на виrozumілих, статочних і спокійних та вірних го-
 рожан держави, то се треба розуміти так, що такий „класичний“
 спосіб виховання виховує їх на людий байдужних на сучасні ідеали
 і стремління, на гнет і злодійства тих одиниць і народів, що їм
 судьба дала патент на „управителів держави“, що вони плятонічно
 люблять свій народ, а стоїчно холодні на сльози, піт і кров робу-
 чого люду — словом виховує їх на бездушних ослів, а що найбіль-
 ше слухняних волів, здібних тягнути державну машину.

Научуване латини і греки, кажуть реалісти, походить іще
 з тих часів, коли нинішні культурні народи були на дуже низькім
 степені цивілізації; тоді вчені му сїли уживати латинської і грець-
 кої мови, бо їхня не була ще дуже розвинена, мусїли користувати
 ся творами науки і штуки сих класичних народів, бо своїх таких
 не було — але нині, в віці пари і електрики учити ся їхньої мови,
 переживувати їхні ідеї, образувати ся на їхніх взірцях та вихову-
 вати молоде покоління так, що воно не знає сучасних ідей і зма-
 гань, се анахронїзм і некультурність.

Про те жадають вони, щоб не вчити тих мов у школах гім-
 назияльних, а замість того вчити більше і докладнійше наук при-
 родничих, математики, фізики, та мов сучасних культурних народів.*)

Отсе погляди класиків і реалістів — як бачимо, зовсім собі
 противні, а проте й не здивуємо ся, що борба між ними ведесть ся
 все з чим раз то більшим завзятем. Сеї борби не злагоджують
 зовсім свого рода угодовці, що вибираючи посередню дорогу,
 жадають чи то усунення научування греки і зменшення научування
 латини, чи то розділу вищої гімназії на класичну і реалістичну.

*) Див. Th. Huxley, Reden und Aufsätze. Berlin 1877.

Dr. E. Mach, Populär-wissenschaftliche Vorlesungen.

Dr. F. Bahnsch, Der Streit um den griechischen Sprachunterricht.
 Danzig 1893.

A. Riedler, Unsere Hochschulen und die Anforderungen d. XX-ten
 Jahrhunderts. Berlin 1898.

Та побіч сієї борби класиків і реалістів кипить поміж педагогами не менше завзята борба прогресизму з клерикалізмом.

Виховання шкільної молодіжи загалом в Європі єсть більше або менше конфесійне, віроісповідне — значить, зверхність шкільна наглядає над сим, щоб молодіж уся виховувалась також у дусі своєї релігії, аби проте вчилась своєї релігії і сповняла всі приналежні практики.

Виходить ся тут очевидно з сього становища, що наука релігії незвичайно убагороднює духа та подає основи моралі і етики, так потрібні вихованцям у їх дальшому житю.

Та є противники сього погляду, які кажуть, що релігія, се річ зовсім приватна кожної одиниці, що проте держава й школа не мають права виховувати молодіж у дусі якоїсь спеціальної релігії; вони кажуть дальше, що наука спромогла ся вже на свій власний погляд на сьвіт і свою етику — жадають проте, щоби так, як се сталось уже у Франції, усунути науку релігії зі шкіл, і впровадити натомість науку безконфесійної етики й моралі та загального погляду на устрій цілого сьвіта, згідного з найновішими вислідами строго наукових дослідів.

Крім сього природники займають зовсім окреме становище. По їх думці науки природничі мають дуже великий вплив на розвій ума доростаючої молодіжи, вони вчать дивитись на твори природи, та розуміти їх будову і становище в природі, вони подають найбільш правдивий науковий погляд на устрій цілої природи, та приучують до критичного, на тривких і певних основах опертого думання. З огляду на так важні користи, що їх можуть принести науки природничі у вихованю молодіжи, жалують ся природники на упосліджене тих наук, та жадають розширення і поглиблення їх у научуваню.

Всі ті питання обертають ся головню довкола образования молодіжи — але наша школа має не лиш подати своїм вихованцям загальне образование і ту найбільшу скількість знання, що має бути їм опісля ключем до отвореня тих воріт, які ведуть до становища й карієри — вона має ще й виховувати, т. є. зробити з них людей здорових, охочих до життя і рвучких до праці — а під сим зглядом наші школи виставлені на дуже тяжкі закиди, перед усім зі сторони лікарів і гігієністів.

І так не треба й доказувати, що ненастанне сиджене в школі, тумани порошу, брак сьвіжого чистого повітря і відповідного сьві-

тла впливає безперечно дуже від'ємно на організм дітей, що єсть якраз у стадії прискороного розвою, а через те незвичайно вражливий і податливий.

Не здивуємося проте, що лікарі починають нотувати чим раз частійше випадки хвороб виключно шкільного походження, як слабости грудий із сидження в негігієнічно уряджених школах, шкільна короткозорість (Schul-Kurzsichtigkeit), скривлене стовна хребетного (Schul-Rückenwirbelverkrümmung), скорє дозріванє (Schul-Geschlechts-Prä maturität) і т. д.

Але сї закиди гігієністів людського тіла відомі добре нам усім. Та натомість майже незвісні у нас закиди, що їх підносять проти школи гігієністи людського духа т. є. лікарі хвороб нервових, психології і психопатології. І так найбільші поваги на сьому полі згоджують ся в сїм, що безнастанне обтяжуванє учеників наукою, перетяженє умовою працею, силуванє до праці над надто різно-родним матеріалом, а до того ва поважним і невідповідним для дитинячого віку, безнастанне силуванє до напружуваня уваги і вічний неспокій і страх перед злом нотою або й учителями, все те після невро- і психологів ділає прямо забійчо на молоденькі мізки школярів, що розвивають ся. Повстають схлониости до ударів крові на мозок, завороту голови, невитрєвалість і непостійність мізку в його чинностях — нахили до хвороб ума і вкінці се загальне ослабленє цілого систему нервового — знана нам усім грізна неврастенія.

Коли звернемо на се увагу, що статистика вказує, що хвороби нервові як у інтелігенції, так і у шкільної молодіжи з року на рік чим раз то більше змагають ся — то прийдемо по переконаня, що сей останній закид, зроблений нашому шкільному вихованю, безперечно найважнійший і найактуальнійший.

І так ціла система нашого гімназияльного публичного вихованя, сей здобуток тисячлітньої традиції, сей вицьвіт нашої культури і цивілізації, се твердиня на зверх сильна і все маєстатично поважна, — але у її внутрі кипить борба і незгода, а основи її так наскрізь попідкопувані і розрушені, що вона леда хвиля може захитатись і замінитись в одну велику руїну, і про те потребує як найскорійшої цілковитої перебудови.

Але може наша молодіж має нагоду вступивши в пороги університету направити ті лиха, що їх заподіяла їм система вихованя гімназияльного?

Правда, викладів слухає університетська молодіж звичайно серед далеко більше гігієнічних обставин як гімназіяльна, але по за тим ніхто не журить ся тим, як вона живе, як мешкає, чим відживляє ся, та серед яких обставин працює поза мурами університету; навпаки, в деяких суспільностях, приміром у нашій українській загально прийнято, що родичі і опікуни дбають про удержане своїх вихованців лиш доти, доки вони в гімназії, опісля не почувають ся до сього обов'язку, а через те наші студенти університету звичайно перетяжені ще більше фізичною і умовою працею як гімназіясти.

В додатку систем екзаменаційний нищить до решти роздратовані їх нерви. Та крім сього звернемо тут увагу ще на один замітний факт. З поміж тієї тьми дівторі, що вчить ся в народних, сільських та міських школах, лиш деякі, вибрані, звичайно талановитіші одиниці вступають до шкіл середніх, тут переходять вони що року через класифікаційний млинок, що має відділити половину від чистого, здорового зерна — а ті млинки певно добре і докладно функціонують, коли на сотку вступаючих до гімназії ледви кільканацять, а часом навіть лиш кілька переходить через іспит зрілості і вступає на університет. А всеж таки, коли ті вибрані з вибраних опускають пороги сієї сьвятині наук, як маленько виносять вони звідтам правдивого знання, культурних широких поглядів, вправи в логічній критиці, аналізі і синтезі — ба навіть і характеру. Чи стоїмо тут перед проблемом якогось спеціального, природного, дарвінівського добору, чи люди культурні і характерні, се люди будучности, а сучасні суспільности навіть т. зв. культурні, не дійшли ще до сього ступня розвою, чи *alma mater* не сповняє добре своєї задачі?

Здаєть ся, останнє найбільш правдиве — бож де учителями такі нетолерантні шовіністи Рошмани, там мусять виховуватись бурші, гуляки і поединковичі; де вчать такі некультурні Твардовські, Фіялки і Глобінські, там виplodeкують ся безідейні *Czytelniaki* і безхарактерні москвофіли-ренегати, а де науку репрезентують такі Фльоринські, там вигрівають ся приклонники царату і абсолютизму, зрадники свого народу і всяке иньше гадє.

Додаймо ще до сього, що й наше людове шкільництво виставлене також на ще тяжші закиди, на жаль небезосновні, що ціле вихованє дівчат приносить лиш ганьбу і сором сучасній цивілізації, що навіть вихованє домашнє, що остає під кермою родичів

і опікунів, а усьвячене справді стотисячлітною традицією і практикою, єсть нині також предметом безпощадної і дуже влучної критики, що вкінці всі наші дотеперішні аксіомати педагогічні, як спосіб навчання, питань, класифіковань, іспити і карність тратять чим раз більше на своїм німбі і авторитетности — то зібравши те все разом прийдемо до сього переконання, що не лиш університетське і гімназійне вихованє потребує реформи, але що взагалі над цілим нашим сучасним системою виховування нашої молодіжи з усіма його правилами і законами мусимо положити великий таємний знак сумніву і запитання.

Клітини нервові нашого мозку живучи сповняють іще й ту працю, що ми називаємо її думанєм. Місяць, сьвітити, гуляти—ось елементи думки. Коли сї елементи думання зложать ся так, що творить ся вислов, що щось діє ся, тоді повстає логічний суд пр. місяць сьвітить.

Чоловік сліпий і глухий, що ніколи не бачив місяця і не чув нічого про нього, не міг би ніколи й нічого подумати про нього, проте елементи всіх наших думок мусять мати свій предмет чи objectum. Не завше складаєть ся в нашому мозку такий суд, що відповідає дійсному стану, в якому є або можуть бути предмети нашого думання; пр. в нашім мозку може повстати суд: місяць гуляє — а прецінь усякому звісно, що місяць ніколи не гуляє — такий суд буде неправдивий.

Колиж ми нашими зміслами або й самою думкою можемо доказати і переконати ся, що суд наш відповідає дійсному стану предмету — тоді суд називаємо правдивим — „evident-ним“.

Ми можемо переконати ся нашими зміслами, що місяць справді сьвітить, а проте суд „місяць сьвітить“ єсть судом правдивим. Не входимо очевидно тут у розбір сього питання, чи коли ми видимо, що місяць сьвітить, то се вже означає, що місяць справді існує такий що він справді сьвітить — чи може се все злуди наших зміслів — як думають деякі вчені, — бож се прецінь зовсім нам не перешкадає і ми можемо сміло сієї справи тут зовсім не порушати.

В нашому мозку повстає дуже багато таких судів правдивих — а можливо найповніший і систематично впорядкований збір усіх судів правдивих, що лиш взагалі можуть утворитись підчас людського думання, називаємо людським знанєм.

Суди правдиві порядкують і збирають люди у громади, а то після їх предмету (objectum): і так можна разом зібрати всі правдиві наші суди про землю, звірів, людей, спів і т. д.

Такі більші або менші громади правдивих судів, що відносять ся до певного предмету, зовемо науками, „Wissenschaft“.

Про наш спосіб виховування молодіжи утворюють люди також багато судів; усі ті суди зібрані разом творять науку виховання, „педагогію“. Та ми вказали повисше, що всі що найважнійші суди з сієї громади, що становлять як раз цілу суть і основу теперішньої педагогії, науково оспорювані — через що ми не смієм признати їх судами правдивими (евідентними), а проте, хоч се нам дуже прикро, мусимо признати, що так, як тепер стоїть справа, то наша педагогія не єсть наукою.

Буває часом, діти бавлять ся лапанки — завяжуть нароком одному очи і сей бідачisko, позбавлений можности глядіти на свѣт божий, не знаючи окружающих його предметів, має лиш одно на цілі — ловити — ну і він ловить на омацки, кидаєть ся сюди й туди, то йде наздогад уперед, то завертає назад, а вкінці путаєть ся і паде на превелику втіху видючих. І ми педагоги також невидючі, а маємо лиш одну ціль — виховувати. Ну і виховуємо, і йдемо убитим шляхом, а коли се заводить, пробуємо найріжнородніших способів: то сповнюємо буквально приписи, то знов спускаємо ся на свій власний розум і своє сумління, словом, кидаємо ся безрадно сюди й туди і вкінці падемо обезсилені, прийшовши до сієї правди, що кругом темрява, а все завід і розчароване, і праця йде на марно. Але правда, ми маємо пару універсальних еліксирів на те, щоби таки бодай на позір дійти до цілі.

Неспокійна дитина в хаті, не хоче сповняти наших приказів, то дуже проста рада: видобути із своїх грудий сильний голос, а при тім піднести його о октаву висше або обнизити о $\frac{1}{2}$ октави, а се певно вплине успокоюючо на її розіграні клітини нервові і мязні. Не можна ученика змусити до сього, щоби вивчив як належить усі наші правила і виймки, не уважає і бавить ся підчас наших так займаючих викладів — двійка і дидактрум; а нуж случайно він бідний, та зробить нам сю приємність і увільнить нас від своєї присутности в школі! Не слухає ученик сліпо постановлених нами приписів, впливає деморалізуючо на других у класі — ексклюзія — вигнати його, хай впливає деморалізуючо на иньшу громаду дітей, а не наших. Трафить ся в ряди-годи хлопчина з не-

звичайно розвиненим умом, а до того з нахилом до критичного роздумування над нашими словами та оточуючими його проявами — на хрест із ним, бо се соціаліст, анархіст, атеїст!

Звісно, ми маємо ще більше таких педагогічних еліксирів, але вартість їх стала дуже проблематична в освітленню строго наукової критики. Але в доброму вихованню доростаючого покоління лежить усе будуче щастя цілої людської суспільності — а проте нам не вільно опускати безрадно рук, ми мусимо зняти з наших очей сую полуду і створити педагогію нову, оперту на тривких основах.

Не треба й доказувати, що правдива педагогія мусить опиратися на правді т. є. на судах правдивих (evident) — значить, педагогія мусить бути наукою. Як уже згадували ми, кожне дійсне знання означає ту чинність нашого мозку, при помочі якої відтворюємо в нашій думці зміст, що його уважаємо фактичною дійсністю, яка існує незалежно від нашого знання про той предмет. А про те в склад кожної умітності мусять входити два основні чинники:

1) ум, що має спромогу знання, т. є. свідому здібність витворювання правдивих судів про даний предмет;

2) предмет знання т. зв. дійсне єство, що про нього має витворювати ум правдиві суди.

Нема найменшого сумніву, що ум людей бажаючих займатися виховуванням, мусить стояти вже на сім ступні розвою, що може витворювати правдиві суди, та відріжнювати їх від неправдивих — а проте над сею справою не будемо довше задержувати ся, лишається нам застановитись лиш над предметом, т. є. дійсним єством нашої умітності виховування.

Тут мусимо згодитись усі на те, що предметом знання в педагогічній умітності мусить бути наша молодіж.

Про сей предмет можна витворювати в нашім мозку дуже багато різних судів, та всіх їх можна поділити на дві частини: одні будуть відносити ся до тіла сеї молодіжи, а другі до її духа.

Щоб ті наші суди про ті предмети були правдиві, мусимо добре пізнати дійсний стан, що в ньому вони знаходяться. Та на жаль, устрій і чинності тіла і духа молодіжи дуже ще нероз'яснені.

Правда, знаходимо тут при праці багато людей науки. Гордий Аммон міряє черепи голов шкільних дітей Німеччини, знаменитий Прайер слідить із олівцем у руці розвій тіла і духа своїх власних дітей від першої хвилі їх приходу на світ — до повного розвою.

Невтомимий Моссо і великий Крепелін розсліджують пильно утому школярів, викликану шкільною наукою; шкільний радник Шіллер розсліджує гігієну школи і стає горячим прихильником установа шкільних лікарів; професор Вальдаєр розсліджує будову мозку дітей вступаючих до школи і приходить до переконання, що в них мозок ще за слабо розвинений для шкільної, умової праці. Льюрін-вер, Геллер і багато інших слідять справу перетяження учеників умовою працею; Бенда в Берліні, Гертель у Данії, Шуми в Будапешті, а Несторов у Москві студіюють хвороби нервові у дітей викликані нинішнім способом виховування: Крамер із Гетинґи переконує ся, що т. зв. острє вихованє дітей впливає незвичайно шкідливо на розвій їхнього ума; Лякомб у Парижі пробує збудувати зовсім новий систем виховання опертий на психології дітей, Демулен знов на основі антропологии, а то на тій основі, що кождий народ має свою питому організацію тіла й духа, а проте і відмінне питоме успособленє і характер — виказує, що спосіб виховування відповідний і добрий для молодіжи одної народности, може бути менше відповідним або й шкідливим для молодіжи иншого народу, через що молодіж кождого народу мусить виховуватись особним, відмінним, для сього лиш народу питомим способом — а сотні родичів дбалих про добро грядучих поколінь провадять старанні дзєвники розвою тіла і духа своїх дітей, щоб із своєї сторони прийти науці в поміч багатим статистичним матеріалом.

Але се лиш перші початки наукової праці в тім напрямі, а перед нашими очима відкриваєть ся великанське поле нової умінности досвіднього виховання т. є. експериментальної педагогії.

Основувати меть ся вона на анатомії, фізіології, гігієні, неврології, невропатології а вкінці на психології, психопатології й антропологии, та як нам здаєть ся й на біології, що із своєї сторони розслідом аналогичних проявів у звіврат і людий первісних розяснить тут неодну неясну справу. Отсе новий шлях, отсе поле ділання для сучасних педагогів, людий науки, поступу і праці!

Як бачимо, переживаємо тепер у педагогії час перелому. По цілому культурному сьвіті вчені роблять досвіди й збирають матеріяли до збудовання строго наукової педагогії, опертої на строго наукових розслідах тіла і духа самоїж молодіжи. Розумієть ся, що сьвятим обовязком нинішньої педагогії єсть підпомагати се стремління, а се може статись тоді, коли верховні власти, що держать керму публичного виховання в поодиноких державах і краях, замісь

тратити час на пустих, бо передчасних нарадах, над реформами шкіл і будованю нових штучних системів виховання підірнуть сей науковий напрямок та перемінять кожду школу на свого роду кабінет експериментальної педагогії через випосаженє їх у відповідні прилади й підручники. Та нема обави, щоб у нас коли небудь мало се настати, та щоб на столах конференційних замість дневників класових ми могли побачити дневники антропологічні, анатомічні або психологічні; у нас ще й навпаки обтяжуєть ся учителів чим раз то більше сповнюваннем таких чинностей, як вписуванє, записуванє, дописуванє і підписуванє всяких ніби то актів, що йдуть потім мишам на сніданє, або вислухуваню, кого вигнали із школи в Тиролю або Стирії та кілька виплачено нагород стемпльовим шпіонам, чинности, що їх, як бачимо, дуже добре можуть сповняти бездушні автомати або в остаточности ідіоти. А на тім тратить ся багато дорогого часу, що його можна би посвятити дальшому своєму образованию і науковим студиям.

Та про те ми берім ся жваво до праці — пізнаймо устрій і чинности тіла й духа нашої молодіжи! Студіюймо пильно анатомію, фізіологію, неврологію і психологію дітей і то як нормальних так і хоробливих, та гігієну тіла й духа, розсліджуймо антропологію нашого народу, його характер і устрій його духа, його потреби, стремління і змагання, навчаймо ся також історії культури цілої людськості і тих великих культурних і поступових її ідей, і так узброєні витісуймо в поті чола тверде каміння під основи великої умітності, наукової педагогії, що її здвигатимуть уже грядучі покоління!

Мегалот.

